

Els viatges arqueològics pel Mediterrani oriental de Sadurní Ximénez i Francesc Cambó (1923-1925)

The archaeological travels in the East Mediterranean of Sadurní Ximénez and Francesc Cambó

MARC MENDOZA

Universitat de Lleida. Facultat de Lletres. Departament d'Història

Campus del Rectorat, Plaça de Víctor Siurana, 1, E-25003 Lleida

marc.mendoza@udl.cat

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7891-3553>

Francesc Cambó feu múltiples creuers pel Mediterrani amb el seu iot, el *Catalonia*. El 1923, per Anatòlia i Grècia, i el 1925, per Egipte i el Llevant, comptà amb la presència de l'aventurer menorquí i hel·lenista aficionat Sadurní Ximénez. Els treballs que aquest darrer publicà posteriorment proporcionen una nova perspectiva sobre la naturalesa d'aquests viatges i ens serveixen també per acostar-nos a la seva obscura recerca historico-arqueològica. A més, aquests viatges es possible que sembressin les llavors dels projectes que engegaren immediatament després tant Cambó com Ximénez.

PARAULES CLAU

SADURNÍ XIMÉNEZ, FRANCESC CAMBÓ, CATALONIA, EGEU, EGIPTE, LLEVANT

Francesc Cambó hizo múltiples cruceros por del Mediterráneo con su yate, *Catalonia*. En los de 1923, por Anatolia y Grecia. En los de 1925, por Egipto y el Levante, participó el aventurero menorquín y helenista aficionado Sadurní Ximénez. Los trabajos que este último publicó más tarde luego proporcionan una nueva perspectiva sobre la naturaleza de estos viajes y también nos sirven para abordar su oscura investigación histórica y arqueológica. Además, es posible que estos viajes sembrasen las semillas de los proyectos que comenzaron inmediatamente después tanto Cambó como y Ximénez.

PALABRAS CLAVE

SADURNÍ XIMÉNEZ, FRANCESC CAMBÓ, CATALONIA, EGEU, EGIPTE, LEVANTE

Francesc Cambó sailed the Mediterranean Sea with his yacht *Catalonia* many times. In 1923, through Anatolia and Greece, and in 1925, through Egypt and the Levant, he was accompanied by Sadurní Ximénez, Minorcan adventurer and amateur Hellenist. The works that the latter published afterwards provide a new perspective about the nature of these travels and take us closer to his obscure historical and archaeological research. Furthermore, these travels possibly sowed the seeds of the projects that both Cambó and Ximénez were engaged in immediately afterwards.

KEYWORDS

SADURNÍ XIMÉNEZ, FRANCESC CAMBÓ, CATALONIA, AEGEAN SEA, EGYPT, LEVANT

1. Introducció

Sadurní Ximénez Enrich (Maó, 1853 - París, 1933) és una figura mal coneguda per la historiografia en llengua catalana¹. En la biografia d'aquest aventurer maonès costa destriar entre la realitat i la llegenda (vegeu Pla, 1969: 519-558; Pastor Petit, 1988: 57-62), i la seva activitat històrico-arqueològica com a aficionat no ha rebut cap mena d'atenció acadèmica (a Mendoza, 2021 es tracten les seves activitats al segle XIX). Certament, avui en dia és un personatge completament oblidat i marginal. Tanmateix, les seves activitats no només despertaren l'interès de la premsa catalana i espanyola de l'època, sinó que en diverses ocasions fou protagonista destacat en les capçaleres internacionals. Sadurní Ximénez és, amb tota probabilitat, el més directe successor d'Alí Bei, sobretot en els seus inicis. Viatger incansable, després de vagar pels Balcans com a reporter de la guerra russoturca (1877-1878), posteriorment recorregué el nord d'Àfrica (fins i tot camuflant-se amb vestidures locals, com l'esmentat Alí Bei; vegeu Giménez, 1884: 351), Amèrica del Nord, Àsia Central, Mesopotàmia, Anatòlia, Etiòpia, Egipte i bona part d'Europa, entre d'altres. En molts d'aquests viatges, es barrejaven els objectius científics i els polítics, sempre convenientment enfosquits i insinuats pel mateix Ximénez, que arribà a crear una llegenda al voltant seu.

Dins l'àmbit català, a més, tenim testimoniat el seu contacte amb figures de renom dins del panorama polític i cultural de la seva època, com Puig i Cadafalch, Macià, Rubió i Lluch, Joan Estelrich i Josep Pla, entre d'altres. L'escriptor empordanès, de fet, li dedicà un dels seus *Homenots* (1969: 519-558) prenent com a base els articles que havia escrit inicialment a *La Veu del Diumenge* (suplement de *La Veu de Catalunya*) el 1934 (20/05, 27/05, 03/06, 10/06, 24/06, 15/07), traduïts posteriorment per Destino el 1942 (20/06, 27/06, 04/07). Sens dubte, però, el gran personatge amb qui mantingué un vincle més estret fou Francesc Cambó.

Es conegueren l'any 1905 a Tànger, on vivia aleshores Sadurní Ximénez. El prohom català n'havia rebut referències a través d'Eugeni d'Ors, que assegurava que Ximénez havia

1. Apareixent també amb el nom de Saturnino o amb variants amb G i J del seu cognom, en aquest article farem servir aquesta forma catalanitzada, tal com apareix en molts dels documents del període que tractarem en aquest treball.

estat el màxim artífex del desembarcament del kàiser Guillem II en aquella ciutat el març de 1905 (*La Vanguardia* 25/03/1934: 9; *La Veu de Catalunya* 25/03/1934: 9; Pabón, 1952: 442; Cambó, 1981: 128). Es retrobaren uns anys més tard, el 1911, a Constantinoble, on el nostre home dirigia una publicació obertament hostil contra els Joves Turcs. Aquesta animadversió vers els Joves Turcs no resulta estranya tenint en compte la seva col·laboració prèvia i suposada amistat amb el soldà Abdul Hamid II (vegeu Hernández Mora, 1950: 94; Pla, 1969: 536-538). No obstant això, Sadurní Ximénez trobà temps per exercir de guia de Cambó per la ciutat (Ximénez, 1925: I; *La Vanguardia* 25/03/1934: 9; Cambó, 1981: 192). Un any més tard, el 1912, Cambó tornà a coincidir amb Ximénez a Atenes. De nou, el viatger maonès esdevingué el guia de les excursions que feren tant per l'Àtica com per Beòcia (Ximénez, 1925: I; *La Vanguardia* 25/03/1934: 9; *La Veu de Catalunya* 25/03/1934: 9). Cambó guardà un bon record d'aquelles dues visites perquè, malgrat haver perdut el contacte, anà a buscar expressament Sadurní Ximénez quan el 1923 es disposava a emprendre un creuer per les costes de l'Egeu.

Hi ha molt poca informació sobre els acompanyants de Cambó en els seus viatges amb el iot *Catalonia*, ja que en les seves memòries tota menció a la resta de participants és circumstancial i tangencial. No sembla, però, que prioritzés les raons intel·lectuals per triar els seus companys de viatge per sobre de les socials. Els creuers de Francesc Cambó eren viatges de plaer i els feia rodejat d'amistats properes i, puntualment, de guies d'excepció, com el pare Bonaventura Ubach o el mateix Sadurní Ximénez (vegeu Domènech, 1997). Més enllà del relat del protagonista d'aquest article, no tenim altres fonts que les descripcions d'aquests viatges, no sempre gaire detallades, a les memòries del prohoms català.

2. El creuer per l'Egeu de 1923: *L'Asie Mineure en ruines*

Després de voltar per tot Europa durant la Gran Guerra i en els anys immediatament posteriors, el maig de 1920 és possible ubicar Ximénez a Barcelona (així consta al *Llibre de registre de socis transeünts* de l'Ateneu Barcelonès²). En algun moment entre mitjans de 1921 i 1923, Sadurní Ximénez s'hauria traslladat de forma permanent a Madrid. La darrera vegada que podem situar-lo amb certesa a Barcelona és el 24 de maig de 1921, quan escrigué una carta a Puig i Cadafalch, en la qual, entre altres coses, li comunicava la seva imminent partida cap a la capital espanyola³. Tant Pla (1969: 524) com Cambó (*La Veu de Catalunya* 25/03/1934: 9) asseguraven que Ximénez havia abandonat la família sense avisar, en desaparèixer després de dir que anava a comprar el diari (*El Noticiero*, segons Pla). No obstant això, sembla que Josep Pla es confongué i barrejà dues anècdotes de

2. Agraïm aquesta dada a Marta Bilbeny, de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès.

3. La correspondència entre el president de la Mancomunitat i Ximénez es troba dipositada a l'Arxiu Nacional de Catalunya (AFH-737-2013-5808, Ul: 336).

Cambó en assenyalar que el trobaren al cap d'un temps a Atenes. Com hem vist, Cambó i Ximénez coincidiren a la capital grega el 1912 i això és el que hauria dut a error l'escriptor (cf. Pabón, 1952: 443). Fos com fos, Francesc Cambó el retrobà a Madrid a la redacció d'un diari (*Heraldo de Madrid?*⁴), on havia establert la seva base d'operacions (Pabón, 1952: 443; Cambó, 1981: 513). El prohoms de la Lliga li oferí ser el seu acompanyant, guia i traductor en el viatge que es disposava a fer aquell estiu per Grècia i l'Àsia Menor a bord del iot *Catalonia* (fig. 1), ja que s'adeia perfectament amb el que buscava: «Per a aquest viatge necessitava jo un arqueòleg o un mig arqueòleg i, sobretot, una persona que parlés turc i parlés grec» (Cambó, 1981: 513). Així, acordaren trobar-se a Bríndisi, des d'on salparien rumb al Mediterrani oriental.

Certament, l'interès de Cambó per l'antiguitat clàssica (ben exemplificat pel seu rol com a mecenes de la Fundació Bernat Metge) pogué tenir certa importància en la tria del destí i del recorregut del creuer, però sembla que foren fets més contemporanis els que acabaren propiciant el viatge. La recent guerra grecoturca, amb l'esfondrament de les aspiracions hel·lenes a l'Egeu i el triomf de la Turquia de Mustafà Kemal, havia suposat un canvi radical en la geopolítica i la demografia de la regió, i Cambó s'interessà per conèixer sobre el territori la nova realitat. El seu afany principal queda ben palès al llibre que publicà de resultes d'aquest viatge, *Visions d'Orient*, en què les visites arqueològiques són gairebé omeses del tot i prevalen els comentaris polítics (vegeu també *La Veu de Catalunya* 25/03/1934: 9).

La cronologia precisa del viatge és confusa. Francesc Cambó recordava haver-se assabentat del cop d'estat de Primo de Rivera a Söke (Cambó, 1981: 377; cf. Pabón, 1952: 444). Per tant, com que el cop tingué lloc entre el 13 i el 15 de setembre, devien estar a la zona a mitjans o finals de setembre. Tanmateix, Cambó assegurava que tan bon punt rebé la notícia marxà cap a Atenes. No obstant això, el llibre de Ximénez mostra que, abans d'arribar a la capital grega, van prosseguir el seu itinerari visitant el Baix Meandre, Dídima i Halicarnàs. Des d'allà, emprendrien el retorn, aturant-se per visitar l'antiga Tera (Santorini), abans d'arribar al Pireu. D'altra banda, els articles que Ximénez envià a l'*Heraldo de Madrid* (vegeu n. 4), el situaven a la segona meitat d'agost a Corfú, si bé també va enviar a finals d'agost una carta des d'Atenes. Així mateix, els mesos de setembre i octubre remeté cròniques des de Constantinoble i al mes de novembre des d'Esmirna.

Per tant, sembla probable que, fins a inicis de novembre del 1923, Ximénez romanagués, ja sense la companyia de Cambó, al Mediterrani oriental, per desplaçar-se després a París. En retornar, Sadurní Ximénez es dedicà en cos i ànima a la redacció d'un llibre que

4. Per a l'any 1923, pràcticament només trobem articles seus a l'*Heraldo de Madrid* 22/03/1923: 1; 26/03/1923: 1; 31/03/1923: 1; 02/04/1923: 1; 06/04/1923: 1; 11/04/1923: 1; 16/04/1923: 1; 25/04/1923: 2; 24/05/1923: 1; 25/05/1923: 1; 31/05/1923: 2; 04/06/1923: 1; 09/06/1923: 1; 01/08/1923: 1, 3 (on se'l designà com a enviat especial del diari per seguir de prop els esdeveniments posteriors al tractat de Lausana); 30/08/1923: 1 (des de Corfú); 01/09/1923: 1 (també des de Corfú, amb data 23 d'agost); 12/09/1923: 1 (des d'Atenes, amb data 27 d'agost); 15/09/1923: 4; 20/09/1923: 1; 24/10/1923: 3 (tots tres des de Constantinoble); 16/11/1923: 1 (des d'Esmirna); 30/11/1923: 1 (Atenes?). Trobem algun article publicat ocasionalment en altres rotatius: *El Diari Palentino* 13/04/1923: 1; 08/08/1923: 1.

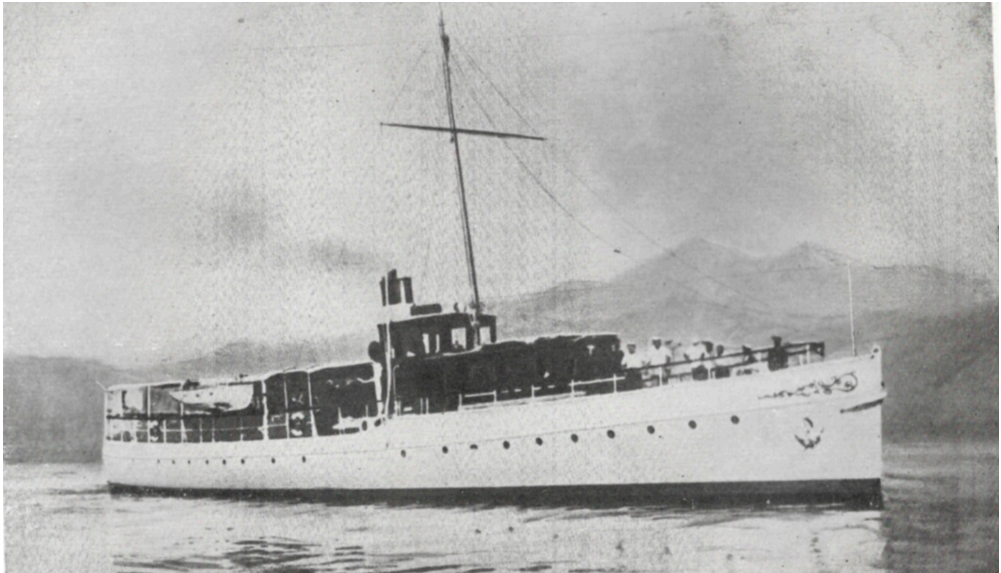

Figura 1. El iot *Catalonia* a la Propòntida (Ximénez, S., 1925, *L'Asie Mineure en ruines*).

resumís les experiències del viatge. De fet, amb data 23 de novembre, escrigué una carta des de París al director de l'Escola Americana d'Atenes demanant dades sobre el jaciment d'Assos, ja que havia estat excavat per aquesta entre 1881 i 1883 (Vázquez Mínguez, 2014: 617 n. 19)⁵. La informació, sens dubte, estava destinada a la redacció d'aquest llibre, *L'Asie Mineure en ruines*, on dedicà diverses pàgines a aquesta antiga ciutat, descrivint les restes aleshores a la vista: l'*stoa*, el teatre, el gimnàs, les termes, el temple i l'acròpolis (Ximénez, 1925: 98-115). Prop de la capital francesa, a la veïna localitat de Neuilly-sur-Seine, fou on Ximénez establiria la seva base d'operacions durant els següents anys. Probablement hauria estat el mateix Cambó qui hauria convençut el nostre home per instal·lar-se a París. A més, li hauria anat passant una pensió (*La Veu de Catalunya* 25/03/1934: 9), fins que, en un determinat moment, Ximénez li hauria demanat, incomodat, deixar de rebre aquesta assignació. Si fem cas a l'ordenació relativa de la conferència de Cambó, hauria estat després del seu viatge pel Llevant (*infra*). En canvi, Pla (1969: 551) sembla ubicar aquests fets abans, ja que diu que Ximénez tenia aleshores entre 65 i 70 anys, la qual cosa ens situa entre 1918 i 1923. No obstant això, aquestes dates de Pla no acaben d'encaixar amb la informació que tenim, perquè Cambó i Ximénez no s'haurien retrobat fins al 1923. Probablement, Cambó començà a passar-li aquesta paga en tornar del primer viatge

5. Hem contactat amb l'arxiu històric de l'Escola Americana per demanar una còpia del document, però ens han informat que no han estat capaços de localitzar-lo en els seus fons.

i es mantindria fins després de la posterior expedició pel Llevant. Fos com fos, l'inquiet Ximénez se sentí massa «lligat» per culpa d'aquesta assignació i la rebutjà, per tal de tenir una llibertat de moviment i d'acció, que aprofità amb escreix a partir del 1926.

Tenim testimoni directe d'aquest procés d'elaboració del llibre gràcies a tres cartes en les quals Ximénez anava informant Cambó sobre el progrés del treball i li feia algunes consultes editorials⁶. Per a l'any 1924 no tenim moltes dades sobre Sadurní Ximénez, però sembla clar que hauria passat força temps treballant en la redacció de *L'Asie Mineure en ruines*. Més enllà de la seva col·laboració amb l'*Heraldo de Madrid* (que finalitzà el 19 de juny amb un article des de Basilea; també s'indicà aquesta situació en una de les cartes a Cambó), només trobem uns pocs articles puntuals seus en altres capçaleres⁷. Potser el més destacable d'aquell any és que s'inicià la seva correspondència amb Joan Estelrich, que serà de gran interès per reconstruir els seus projectes en els següents anys⁸.

Finalment, el 1925 fou publicat, en francès, el llibre en què immortalitzà el creuer amb el iot *Catalonia*, sota el títol *L'Asie Mineure en ruines* (Ximénez, 1925), que també comptà poc després amb una traducció a l'anglès (Ximénez, 1926). Es tracta d'un volum amb un peu posat al present i un altre al passat. Les descripcions d'una contemporaneïtat marcada pels devastadors efectes de la recent guerra greco-turca (1919-1922) i els intercanvis de població vinculats a ella s'entrellacen íntimament amb digressions erudites sobre els diferents llocs històrics que visitaren la parella de viatgers, en els quals l'antiguitat clàssica i les gestes medievals catalanes tenen un lloc destacat.

En aquest darrer aspecte, resulta especialment interessant la comparació que establí entre els almogàvers i el poble gal dels tectòsages (Ximénez, 1925: 28-31; cf. *Revista de Menorca* Tom XXV Quadern IX: 283-285), on uneix aquests dos àmbits preferencials dels seus interessos historiogràfics. Per a ell, aquesta tribu, assentada a banda i banda dels Pirineus, conformaria amb la població aborigen el grup celtoligur, que esdevindria amb el temps la llavor de la nacionalitat catalana. Per confirmar tal continuïtat, Ximénez enumerà diferents característiques compartides, força subjectives la majoria, deduïdes de la informació de les

6. Institut Cambó 02-018.92.1-001, 02-018.92.1-002, 02-018.92.1-003. Les cartes foren enviades des de Neuilly-sur-Seine els dies 25 i 29 d'agost, i el 12 de setembre de 1924. Agraïm a l'Institut Cambó la seva ajuda i el fet de facilitar-nos còpies digitals de les cartes.
7. A *La Vanguardia* només trobem un article seu (08/03/1924: 3). És destacable l'interès que mostrà pels Jocs Olímpics, que aquell any, precisament, se celebraven a París. A banda d'un article a l'*Heraldo de Madrid* (20/03/1924: 1, sobre els Jocs Olímpics de 1896), a l'*Indépendance luxembourgeoise* (09/05/1924: 2) es va publicar una carta seva defensant que Luxemburg pes convertís en la seu permanent d'aquest esdeveniment esportiu. Uns anys enrere, ja havia publicat probablement un altre article sobre els Jocs Olímpics a *D'ací d'allà* (octubre 1920: 902-907, firmat amb les inicials S. X.). Tangencialment, també va tractar l'impacte dels Jocs Olímpics de Chamonix en la seva valoració de l'Europa Central apareguda a *El Diario Palentino* (28/02/1924: 1). En un altre ordre de coses, també resulta ressenyable pel seu contingut un article aparegut a *La Voz* (30/05/1924: 18) en què es confrontava l'aviació moderna amb els antics mites grecs.
8. Fons Joan Estelrich. Correspondència I (1914-1936) / Ximénez. Tota la correspondència entre els dos citada en aquest article prové d'aquest fons. Aquesta primera carta conservada, amb data 19 de novembre, és de tipus personal. En ella, Ximénez lamentava que no s'haguessin pogut trobar el dia anterior al Quai d'Orsay abans de la partida del tren d'Estelrich, ja que volia donar-li uns paquets per a la seva filla i Cambó. També batejà amb el nom d'*askitirion*, un espai ocupat per un asceta, la seva residència a Neuilly. Per la resta de correspondència entre Estelrich i Ximénez, vegeu Mendoza en premsa.

fonts clàssiques i medievals. Potser la més singular és la suposada hel·lenització de tectòsages i almogàvers, exemplificada pel respecte mostrat i la protecció garantida als grans monuments grecs amb què es trobaren. Resulta especialment curiosa tal asseveració en el cas dels tectòsages, que les fonts antigues relacionaren amb el saqueig de Delfos el 279 a. n. e. (i una subseqüent maledicció vinculada al botí recollit; Estr. IV 1, 13; Just. XXXII 3, 9-11).

El diàleg entre el present i el passat quedava ben il·lustrat en un títol dual que podria servir tant per evocar les importants restes arqueològiques de la regió com els estralls visibles per les grans convulsions dels seus dies, tal com reflectí en les darreres línies del llibre (Ximénez, 1925: 324):

La vision des ruines de l'antiquité classique, c'est une vision de beauté qui ménage à l'esprit des jouissances exquises. Celle des ruines modernes produit un effet tout différent. Elles ne sont pas belles, ni même pittoresques ; elles n'excitent pas l'admiration ; elles sont navrantes et nous touchent de trop près, à nous, les civilisés d'aujourd'hui, pour que nous ne nous en rappelions pas avec un sentiment de malaise, comme on se souvient d'un mauvais cauchemar. Mais les ténèbres finissent toujours par se dissiper.

Aquesta dualitat també fou percebuda pel seu prologuista, l'eminent arqueòleg francès Bernard Haussoullier (Ximénez, 1925: XII)⁹. L'excavador de Dídima definí encertadament *L'Asie Mineure* com una obra de divulgació i no pensada per a arqueòlegs, però sí que subratllava que podia ser molt útil per a aquests últims (Ximénez, 1925: XV). És destacable també que proposés que la passió que reflectia el llibre podria ser emprada per fundar una Escola Espanyola d'Atenes o d'Orient (Ximénez, 1925: XVI). Aquesta idea, ja expressada temps ençà pel mateix Sadurní Ximénez (Mendoza, 2021: 270-271), seria recuperada i culminada poc temps després (Mendoza, en premsa). Per qüestió d'espai, caldrà tractar aquest tema en un altre article dedicat a estudiar exclusivament una sèrie d'ambiciosos projectes que encetà Ximénez a partir de 1926. És de destacar, igualment, que de manera paral·lela Francesc Cambó intentés desenvolupar un projecte similar, l'Escola Catalana d'Arqueologia Oriental (Vidal, 2016, 2021: 29-41). És difícil d'afirmar amb rotunditat a falta de més evidència, però no sembla improbable que aquest viatge conjunt suposés l'espurna per a ambdues empreses.

A banda del pròleg de Bernard Haussoullier, el llibre s'obre amb un preàmbul que Ximénez dedicà «A Monsieur F. Cambó» (si bé a l'edició anglesa, l'ordre d'aquestes seccions introductòries està intercambiat; es pot trobar una traducció catalana d'aquesta dedicatòria a *La Veu de Catalunya* 02/12/1925: 7). Allà l'autor evocà les breus excursions per Anatòlia i Grècia que, com hem dit, havien fet plegats el 1911 i el 1912, respectivament. No obstant això, l'escala del viatge que feren el 1923 era molt més gran i, per això, Ximénez dedicà un espai a enumerar altres cèlebres expedicions amb vaixell que havien tingut com

9. Bernard Haussoullier (1853-1926) fou un cèlebre hel·lenista francès, que va destacar en els camps de l'arqueologia i l'epigrafia. Encapçalà, juntament amb Emmanuel Pontremoli, les excavacions del santuari de Dídima entre el 1881 i el 1896. Fou elegit membre de l'Académie des inscriptions et belles-lettres l'any 1905.

a objectiu l'estudi de l'Àsia Menor i les illes egees, si bé puntualitzà que la del *Catalonia* era la primera empresa d'aquest tipus en una embarcació privada (Ximénez, 1925: II-III). Així doncs, situà aquest viatge en una sèrie de prestigiosos predecessors, que ell inicià amb la missió Chandler de la londinenca Societat dels Dilettanti (1764; erròniament al llibre s'assenyala la data com a 1784, que a l'anglesa apareix com a 1874 segurament per una errata tipogràfica). Resulta destacable l'absència, en una llista bàsicament conformada per empreses britàniques i franceses, de l'expedició de la fragata *Arapiles* (1871). Si bé la campanya espanyola no havia tingut com a destí únic l'Àsia Menor, sí que recalà en els ports anatòlics. Ximénez era coneixedor d'aquesta, ja que havia criticat els seus resultats més de quaranta anys enrere (Ximénez, 1878: 257-259).

A continuació, Sadurní Ximénez va dedicar unes quantes pàgines a la progressiva descoberta per part dels europeus dels tresors amagats a l'Anatòlia des de l'època medieval fins als treballs arqueològics d'Haussoullier (Ximénez, 1925: V-VIII). Posà el punt d'inici en el jueu Benjamí de Tudela al segle XII i també destacà les aportacions de la *Crònica de Muntaner* al XIV. Tant el judaisme hispànic com la Gran Companyia Catalana foren temes que interessaren granment al nostre autor. D'entre la llarga cita de viatgers del segle XIX que presentà en aquestes pàgines, l'única figura que glossà fou precisament la d'Alí Bei, personatge al qual ja havíem assenyalat com un prestigiós antecessor de Ximénez.

El recorregut de Cambó i Ximénez narrat pel llibre comença a l'antiga Cios i acaba al port del Pireu, a Atenes (vegeu Ximénez, 1925: IV; Vázquez Mínguez, 2014: 616-619), si bé el viatge continuà i encara recalarien a Itea, Katakolo, Corfú, Cattaro (Kotor), Ragusa (Dubrovnik) i Trieste. Al llarg dels quinze capítols, el nostre autor exhibí el seu estil característic, que en aquesta obra va arribar a la seva màxima expressió. Sadurní Ximénez s'allunyà de les convencions de la literatura de viatges per inserir detallades descripcions arqueològiques i extenses digressions erudites al llarg del text sense solució de continuïtat. No és l'objectiu d'aquest article aturar-se a analitzar tots els capítols de *L'Asie Mineure*, però val la pena destacar que Ximénez no es va limitar a presentar les dades històriques de manera freda i mecànica, sinó que apareixen a través de les seves experiències en visitar aquells indrets, amb un llenguatge ben vívid.

El llibre fou concebut també com un mitjà amb el qual pogué presentar hipòtesis pròpies, algunes d'elles fruit d'investigacions prolongades durant dècades. És aquest el cas de la seva reconstrucció de la ruta que haurien seguit els pobles aris des de l'Àsia Central fins a Anatòlia i Grècia (Ximénez, 1925: 255-266, més alguna aportació parcial a les pàgines 26, 82-83, 104-106, 150, 283; vegeu Mendoza, 2021: 276-281). També en relació amb aquests moviments poblacionals, Ximénez assegurà que l'Olimp originari no era pas el tessali, sinó el bitini, on s'haurien establert abans els pobles que es convertirien més endavant en els grecs (Ximénez, 1925: 26). Altres propostes historiogràfiques eren producte d'una investigació més recent, com la vinculació que establí entre Karagheuz, personatge del teatre d'ombres turc, amb Priap (Ximénez, 1925: 17-20). La seva «descoberta» fou explicada a Cambó en la primera carta que li remeté el 1924, on el tranquil·litzà assegurant-li que «[e]l asunto es escabroso; pero yo lo traté con toda la discreción necesaria

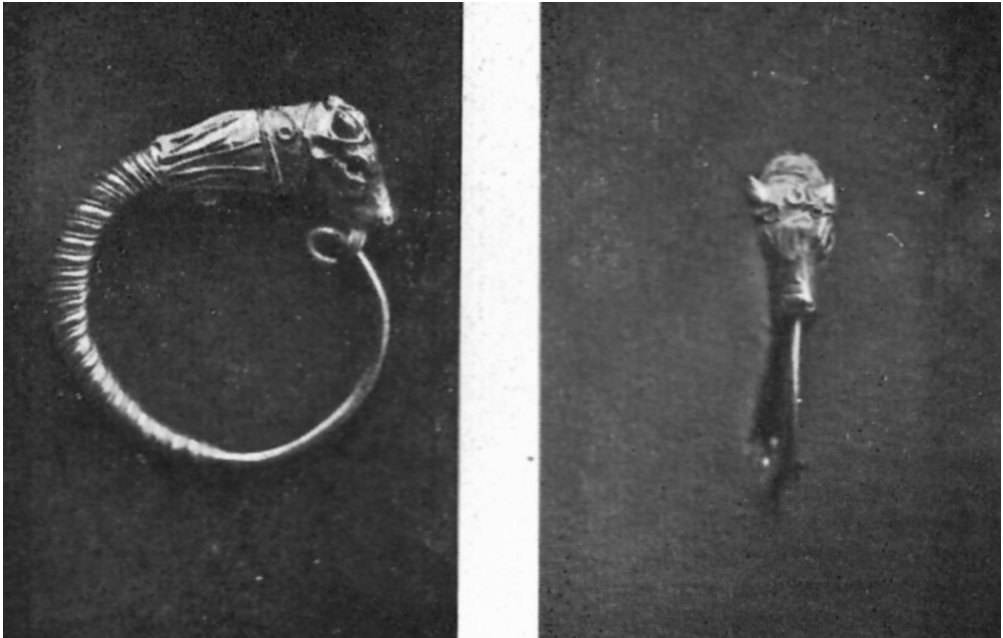

Figura 2. Arracada trobada a Teos (Ximénez, S., 1925, *L'Asie Mineure en ruines*).

para uso de los iniciados». També resulta d'interès el seu excurs sobre Àrtemis a Efes, on s'aturà a desglossar la seva visió sobre la naturalesa i l'origen de la deessa, el caràcter dels rituals i el funcionament del temple (Ximénez, 1925: 149-153). En l'àmbit arqueològic, volgué mostrar la seva capacitat d'interpretació de materials a través d'unes arracades que un local els digué que provenien de les ruïnes de Teos (fig. 2). Ximénez les identificà com un símbol dionisiac i suggerí una cronologia alta, d'estil cari (Ximénez, 1925: 202-206). Freqüentment, també trobem breus hipòtesis històriques al voltant dels motius de la puixança o el declivi de diverses ciutats que visitaren, judicis propis sobre la versemblança d'un esdeveniment o altre, i explicacions etimològiques. Tot plegat, referma el fort caràcter personal que imprimí Sadurní Ximénez sobre la seva obra, transcendent la literatura de viatges i veient-la com una oportunitat per demostrar la seva erudició.

Cambó (1981: 512-517), a les seves memòries, va relatar també, de manera més abreujada, aquest viatge. Entre els fets que destacà, com vèiem, es trobava el coneixement de la notícia del cop d'estat de Primo de Rivera. Il·lustrant perfectament el diferent tarannà dels nostres dos protagonistes, Ximénez (1925: 225-267), en canvi, no esmentà aquest fet en les moltes pàgines que va dedicar a la seva estada a Söke i la visita a Priene. De la mateixa manera, Cambó, a la seva obra *Visions d'Orient*, tampoc no hi consignà gaires detalls d'aquest viatge, més enllà d'una brevíssima descripció de la seva visita a Dídima (Cambó, 1984: 135). Com s'assenyalava anteriorment, el polític de la Lliga considerà preferentment

el viatge com una ocasió excepcional per conèixer *in situ* els profunds efectes causats per la recent guerra entre grecs i turcs, nodrint-lo d'abundant material per al seu *Visions d'Orient*.

3. El viatge per Egipte i el Llevant de 1925

El 1925 Sadurní Ximénez i Francesc Cambó emprendrien un nou viatge plegats. En aquesta ocasió, el seu destí seria Egipte i el Llevant. A mitjans de desembre del 1924, el prohomi de la Lliga encara es trobava a Madrid, on havia anunciat la seva imminent partida (*La Veu de Catalunya* 17/12/1924: 6), ja que havia hagut d'avançar-la per solucionar alguns problemes al voltant del calat del iot. Cambó hauria tingut com a objectiu inicial remun- tar el Nil amb el iot *Catalonia* i és probable que Ximénez no estigués al principi entre els participants al creuer.

En el resum de la conferència pronunciada per Cambó a la mort de Ximénez publicat per *La Veu de Catalunya* (25/03/1934: 9), sembla entendre's que l'acompanyà a dos viatges diferents: un a Palestina i l'altre a Fenícia i Constantinoble (l'article de *La Vanguardia* 25/03/1934: 9 és més vague). En tot cas, en aquesta conferència no hauria dit que l'acompanyés a Egipte. Tanmateix, altres informacions semblen situar Ximénez a Egipte en companyia de Cambó. Les necrològiques d'*El Bien Público* (07/03/1933: 1) i *La Vanguardia* (01/04/1933: 3), ambdues escrites per Llorenç Lafuente Vanrell, esmentaven un suposat llibre sobre un viatge a Egipte de Ximénez amb Cambó, però no es precisava la data i només es deia «[h]ace pocos años» (en la primera) i sent gairebé octogenari (en la segona). Del llibre no n'hi ha cap evidència, si bé sí que escrigué un petit relat sobre el seu viatge al Llevant (*infra*). Resulta forçat considerar-lo octogenari quan, al viatge de 1925, devia tenir 71-72 anys. Per tant, les dades de Lafuente Vanrell sobre la seva edat són errònies, o bé participà en un altre viatge de Cambó a Egipte. Segons recollí a les seves memòries (Cambó, 1981: 404-405), el prohomi de la Lliga hauria tornat a visitar Egipte a finals de l'any 1929. No obstant això, desconeixem el nom dels seus acompanyants, més enllà que, entre els convidats al vaixell que van agafar, es trobava la cantant Maria Barrientos. Tot i que sembla que Ximénez va passar l'hivern de 1929-1930 en diferents indrets d'Europa (Mendoza, en premsa), no podem descartar completament que prengué part en aquest segon viatge.

En tot cas, tornant al viatge de 1925, l'única indicació del polític català en les seves memòries (1981: 517) és que inicialment els participants havien de ser tres matrimonis i ell, i que havien acordat reunir-se a Luxor el dia 20 d'aquell mes (presumiblement, gener). En cap moment del capítol que va dedicar a relatar aquest viatge (Cambó, 1981: 517-521), però, no desvelà el nom d'algun dels seus acompanyants, a banda del capità del iot, Francesco Fonda.

La primera etapa del viatge es desenvolupà a Egipte, on Cambó visità nombrosos jaciments, com Memfis i Luxor. En relatar aquesta primera etapa a les seves memòries, utilitzà el plural, però probablement es referia al capità (i la tripulació?) i ell mateix, ja que els

Figura 3. Els viatgers a l'Escola Bíblica dels Pares Dominicans de Jerusalem. Al banc, d'esquerra a dreta: Dhorme, Jaurrieta, Cambó, Lagrange i Ximénez (*D'ací d'allà*, abril 1925: 113; © ARCA).

matrimonis (que ara indicà que eren dos i no tres) encara no havien arribat i es trobaren, tal com havien planejat, el dia 20 a Luxor (Cambó, 1981: 518-519). Després de reunir-se amb el gruix del seu grup (entre els quals no sabem si es trobava Ximénez), seguiren el viatge rumb sud fins a Wadi Halfa. De retorn, els viatgers deixaren el iot a Assuan per dirigir-se amb tren fins a Palestina. A partir de l'arribada al Llevant, cap al 25 de febrer (*D'ací d'allà*, abril 1925: 113), sí que tenim testimoniada indubtablement la presència de Sadurní Ximénez. A Palestina van trobar-se amb el frare benedictí Bonaventura Ubach, que els serví com a guia per la regió, on visitaren Jerusalem, Jericó, Cafarnaüm, Biblos i Baalbek (Cambó, 1981: 520-521; cf. *D'ací d'allà*, abril 1925: 113). Eren jaciments ben coneguts i que havien sigut ja objecte, en major o menor mesura, de campanyes arqueològiques en les dècades precedents. En aquest cas, un dels principals motors per al viatge fou el fervor religiós de Cambó, joíis de poder trepitjar els escenaris de la Bíblia, tal com indissimuladament s'expressava al text publicat al *D'ací d'allà*. De fet, tornà a Terra Santa el 1931 i expressà en múltiples ocasions el seu desig de fer-hi un tercer viatge, que mai no arribà a produir-se (Vidal, 2021: 11-12).

En el citat article del *D'ací d'allà* s'incloué una fotografia amb membres de l'Escola Bíblica dels Pares Dominicans de Jerusalem (fig. 3), on Cambó apareixia al costat del seu fundador, el pare Lagrange. A l'altra banda del religiós, sense identificar al peu de foto, es

Figura 4. Els viatgers al llac Tiberíades (© Arxiu de la Fundació Institut Cambó).

pot veure Sadurní Ximénez. Gràcies a una carta del 14 de novembre de 1946 de Cambó al pare Bonaventura Ubach en què es fa referència a la fotografia (i en la qual Cambó qualificà Ximénez de «simpatiquíssim»; transcripció a Vidal, 2021: 115-117, carta 55), sabem que el tercer home amb vestidures seglars era Pablo Jaurrieta, cònsol espanyol a Jerusalem. Al final del banc, s'hi veu assegut Édouard Dhorme, pare dominic, assiriòleg i semitòleg. El fotògraf fou el mateix Ubach. Gràcies a la premsa de l'època, sabem que també els acompanyaren en el seu viatge Gonçal Arnús i la seva dona, Pilar Moraleda (*La Cruz* 17/03/1925: 2; *El Siglo Futuro* 24/03/1925: 1; Vidal, 2021: 52-54, carta 2).

Al fons fotogràfic del pare Ubach, a l'*scriptorium* de l'abadia de Montserrat, es poden trobar múltiples fotografies del viatge (reproduïdes a Vidal, 2021: 127-132). A la Fundació Cambó es conserven dues fotografies més, una al llac Tiberíades (fig. 4) i una altra al Líban (fig. 5). En la primera, es pot veure en una barca Francesc Cambó, Pilar Moraleda, Sadurní Ximénez, un monjo sense identificar (no es tracta de Bonaventura Ubach) i dos barquers locals. En la segona, es poden veure asseguts a terra Moraleda, Ximénez, Cambó i un altre home vestit a la manera occidental (Arnús?). És probable que els originals d'aquestes fotografies també es trobin a l'*scriptorium*, si són les còpies que sol·licità al pare Ubach el mateix Cambó el 1946 (Vidal, 2021: 112-113, carta 52).

Figura 5. Els viatgers al Líban (© Arxiu de la Fundació Institut Cambó).

El viatge pel Líban fou relatat pel mateix Ximénez en un text amb el títol «Una excursió de Francesc Cambó als Cedres del Líban» que fou publicat inicialment a *l'Almanac de Catalunya* (1926: 63-69). L'article conté també fotografies fetes per Cambó, Ximénez i Ubach. Posteriorment, el text seria reproduït en un llibret escrit per Ramon Vinyes: *Catalans d'ara: Francesc Cambó*. En el llibre no consta any de publicació, però podria ser de 1929, tenint en compte la ressenya mordaç que va aparèixer a la primera pàgina de *La Voz de Gerona* del 21 d'abril d'aquell any. Tal com Ximénez explicava en el seu text, els viatgers desembarcaren a El Mina, es reuniren amb el nonagenari patriarca maronita Hoyeck a Diman (vegeu també Vidal, 2021: 95-97, carta 40) i visitaren Bsharra, des d'on van ascendir al bosc dels Cedres de Déu. En la particular prosa de Ximénez, els eters cedres libanesos esdevingueren l'excusa perfecta per llançar-se a una miscel·lània digressió històrica, tal com havia fet recurrentment a *L'Asie Mineure en ruines*:

Sota ses agulles eternalment verdes sonares els primer himnes del Rig-Veda. Sa fusta era la fusta divina dels Brahmans. El llarg estremiment de llurs brancatges en nits de tempesta acompanyà les imprecacions de les Eumènides. I, al Líban, el Cedre ha estat una de les fonts més purs de la poesia bíblica.

Els homes primitius tingueren per temples els boscos i fou amb la fusta dels boscos de cedres que es construïren els primers temples. D'aquesta fusta es feien les antorxes oloroses que il·luminaven els seguicis religiosos. L'Artemisa d'Efes i l'Apol de Sosion¹⁰, a Roma, eren de fusta de cedre i també ho eren les portes esculpides i les escalinates de l'Atemíson [sic] d'Efes.

Els hebreus l'empraren per tallar-hi ídols; les fustes, recobertes d'or, del temple de Salomó, procedien dels Cedres del Líban. El rei d'Hiram els emprava també per la construcció de les conques i els pals de ses naus. Antigón [sic] el Gran, mobilitzà legions de serradors, llenyataires i fusters per a portar fins els obradors de Tyr les soques de cedre destinades a la construcció de sa potent esquadra (*Almanac de Catalunya* 1926: 68)¹¹.

Seguiren el seu viatge per Síria, visitant Palmira, «quan no hi havia encara cap servei regular, però sí alguns automòbils que s'arriscaven a anar-hi» (Cambó, 1981: 520), que ja havia estat parcialment excavada per les campanyes dels alemanys Otto Puchstein (1902) i Theodor Wiegand (1917) (Stoneman, 1992: 12). També passaren per Amman i probablement per Gerasa/Jerash (al text del *D'ací d'allà* es transcriu com a Djirosch). Amman encara no seria objecte d'excavacions sistemàtiques fins dos anys més tard a càrrec d'una missió italiana, i només s'havien documentat els elements encara visibles (Burdajewicz i Segal, 1993: 1244). Al seu torn, Gerasa havia estat excavada també per Puchstein (1902) i aquell mateix any 1925 es reprengueren els treballs arqueològics sota la direcció del britànic George Horsfield (Applebaum i Segal, 1993: 471). Finalment, els expedicionaris arribaren al seu últim destí, Damasc. Cambó (1981: 521) indicà que quan arribaren a aquella ciutat feia gairebé quatre mesos que havia deixat Barcelona, tot i que la premsa de l'època ens el fa de tornada a mitjans o finals de març (*El Siglo Futuro* 28/03/1925: 2; *Heraldo de Madrid* 02/04/1925: 2).

4. Correspondència Ximénez-Estelrich (1925-1926)

Desconeixem on va estar Sadurní Ximénez immediatament després d'aquest viatge. A través d'unes cartes a Joan Estelrich, del 10 i el 27 d'octubre¹², 6 de novembre i el 15 de desembre, sabem que, com a mínim, a finals d'any estava de tornada a Neuilly. Aquestes

10. Es refereix a l'estàtua del temple d'Apol·lo Sosià, al Camp de Mart, que provenia de Selèucia de Piera i era de cedre, segons indicà Plini el Vell (*NH* 11, 53).

11. Les errades ortogràfiques presents en el text no poden atribuir-se a Sadurní Ximénez. En una carta a Joan Estelrich del 6 de novembre de 1925 des de Neuilly s'hi indicava que el text del Líban, que anava adjunt a la missiva, estava escrit en francès i la traducció aniria a càrrec d'Estelrich o els editors de l'*Almanac*.

12. Aquestes dues cartes, dins de l'ordre relatiu del Fons Joan Estelrich, apareixen col·locades com a més tardanes, de 1928. Certament, el traç del número final de la data (192-) no és gens clar i és cert que pot semblar un 8. No obstant això, també podria tractar-se d'un 5 escrit de manera ràpida, ben diferent del traç nítid que trobem per a altres cartes enviades sense cap dubte el 1925. Tanmateix, el contingut de les missives ens inclina a pensar que aquestes dues corresponen a 1925, com veurem. El que es tracta en elles té continuïtat i coherència amb el que s'escriu en les següents cartes, sent totalment incongruent per a 1928.

missives resulten interessants perquè mostren el procés de publicació i difusió dels escrits relatius a aquests dos viatges. Amb la primera carta, Ximénez li feia arribar un exemplar de *L'Asie Mineure en ruines*, havent expedit també còpies per a diferents diaris catalans (*La Veu de Catalunya*, *La Publicitat*, *La Vanguardia* i *El Día Gráfico*; al primer, 02/12/1925: 7, es publicà una traducció de la introducció). Així mateix, li demanava que li enviés una còpia de l'article sobre el viatge a Palestina al *D'ací d'allà* publicat «[f]a alguns mesos» (*supra*; aquesta referència temporal referma que la datació correcta d'aquesta carta és 1925) i un exemplar de la *Revista de Catalunya*. La següent missiva, del dia 27 d'octubre, mostra que, entremig, Estelrich hauria escrit a Ximénez per demanar-li l'article que es publicaria a l'*Almanac de Catalunya* (vegeu n. 11). El nostre home es comprometia a escriure-li el text, si bé l'adreçava a Cambó per obtenir les fotografies que l'il·lustrarien. Pocs dies més tard, el 6 de novembre, l'article, escrit en francès, ja estava finalitzat. En les cartes del 27 de novembre i del 15 de desembre, també informava que havia enviat exemplars de *L'Asie Mineure en ruines* a Ferran Soldevila¹³ i a Nicolau d'Olwer¹⁴, respectivament. Sembla que Estelrich s'interessà en els treballs de Ximénez més enllà dels textos sobre els viatges per l'Egeu i el Llevant. Així, a la carta del desembre, el nostre home també informà Estelrich que estava acabant un text titulat «Le Roman d'Abd-el-Krim¹⁵», «qué fara molt soroll. Y escriu coses que mai han sigut oïtes». I que mai arribaren a ser oïdes. Com amb tants altres (presumptes) treballs de Ximénez, tampoc no hi ha cap evidència que mai arribés a ser publicat. El text, segons Ximénez, havia d'estar enllestit per a finals de mes, però al febrer en una altra carta assegurava que encara estava donant «la última ma al meu "Roman d'Abd-el-Krim", llibre que m'ha sigut demanat i qui fara molt soroll. Ja veurà de quina manera trato la política espanyola en el Marroc». Després d'aquesta menció no hi ha cap més referència a aquest treball.

13. Ferran Soldevila i Zubiburu (1894-1971) fou un historiador, periodista i escriptor català, germà del també cèlebre Carles Soldevila. Entre 1926 i 1928, fou lector de literatures hispàniques a Liverpool. Quan tornà, exercí com a professor d'història a l'Escola de Bibliotecàries. Probablement la seva obra més emblemàtica fou *Història de Catalunya*, publicada els anys 1934 i 1935 sota l'ègida de Francesc Cambó. El seu germà Carles, anys més tard, va fer referència al llibre de Ximénez en un article per a *La Publicitat* (10/06/1928: 1).
14. Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961) combinà l'acció política catalanista (vinculada a la Lliga Regionalista i a Acció Catalana) amb l'activitat acadèmica, fonamentalment sobre cultura i literatura medievals catalanes. Durant l'època de la dictadura de Primo de Rivera, escriuria, entre d'altres, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental* (1926) i editaria part de la Crònica de Muntaner com *L'expedició dels catalans a Orient* (1926). El llibre de Ximénez li podria ser d'interès, ja que, el nostre autor dedica múltiples paràgrafs a la presència de catalans i aragonesos a la Mediterrània oriental. Tanmateix, Nicolau d'Olwer també publicà el 1928 *El pont de la mar blava*, conjunt d'articles sobre els seus viatges per la Mediterrània, que presenta certes afinitats en l'enfocament amb *L'Asie Mineure* de Ximénez. Finalment, Nicolau d'Olwer també cultivà la seva faceta com a hel·lenista, com demostra la seva tesi doctoral, centrada en l'estudi de Menandre.
15. Mohamed ibn Abd el-Krim (1882-1963) fou el líder rífeny contra les administracions colonials de França i Espanya a la guerra del Rif. En els moments en què s'escrigué la carta, feia uns dos mesos que s'havia produït el desembarcament d'Alhucemas, on la força combinada dels dos poders colonials tombà el curs del conflicte, que culminà amb la rendició d'Abd el-Krim a les autoritats franceses el maig de 1926. Ximénez tingué una continuada i activa presència al Marroc i Algèria, però l'última evidència clara de la seva presència a la regió data de 1908. No es pot descartar que conegués un jove Abd el-Krim, quan aquest treballava a l'Oficina Central de Tropas y Asuntos Indígenas a Melilla i escrivia a *El Telegrama del Rif*.

En aquestes dues missives del novembre i el desembre també trobem les primeres al·lusions a les seves memòries amb la promesa, repetida en nombroses ocasions i mai satisfeta, de remetre-li el primer capítol ben aviat (a la carta del 15 de desembre assegurava que li enviaria abans del 18 de gener). El primer de febrer de 1926 tornava a escriure a Estelrich¹⁶ posant-lo al dia de l'estat de diferents treballs que tenia entre mans: el text sobre Abd el-Krim, les seves memòries i un article sobre Josep de Ribas (1749-1800), fundador d'Odessa d'origen català. Segons informava, l'article duria el títol d'«El gran aventurer catalan del segle XVIII» i assegurava que «he conegut á Odessa la famille d'en Ribas y conec details que mai han sigut publicats». Sense saber més dades sobre quan i on s'hauria produït aquesta entrevista, com a mínim, pel setembre de 1914 podem ubicar amb certesa Ximénez a Odessa (*La Vanguardia* 01/10/1914: 10; *La Opinión* 13/10/1914: 2). Feu novament referència aquest article a una carta del 30 de març del 1926, abans d'esvair-se completament.

A partir de març de 1926 s'inicià una nova sèrie de cartes entre Estelrich i Ximénez centrades en la publicació d'algun article relacionat amb el recent *L'Asie Mineure al D'ací d'allà* i a la *Revista de Catalunya*¹⁷. Les cartes ens mostren clarament les dificultats que implicaven l'edició i la publicació d'un article a distància, en especial quan s'hi volien afegir imatges. Finalment, després de múltiples enviaments i gestions, s'acabà publicant un text al *D'ací d'allà* que traduïa la descripció de Dídimia que havia aparegut a *L'Asie Mineure (D'ací d'allà)*, abril 1926: 506-507). No s'ha trobat, en canvi, cap text seu a la *Revista de Catalunya*, malgrat que Ximénez hi hauria enviat dos articles amb impressions del viatge de 1923. D'altra banda, a les cartes també s'esmenten escrits sobre Corint, Corfú, el Salt de Lèucada i Delfos. Dels dos primers, no se n'ha trobat cap evidència que fossin publicats. Sobre el darrer, hi ha un article posterior, al *D'ací d'allà* de maig de 1927 (136-138), si bé hauria estat reelaborat, ja que hi afegí informació sobre la representació de *Prometeu encadenat* organitzada pel poeta grec Sikelianos el 9 i 10 d'aquell mes a les ruïnes del santuari dèlfic.

5. Conclusions

Després d'aquests dos viatges, poc o res sabem sobre la relació entre Ximénez i Cambó (amb l'excepció de la mencionada possibilitat d'un altre viatge el 1929). No cal entendre aquesta separació com una mostra de distanciament o desavinences. Més enllà

16. Com en algunes de les cartes precedents, aquesta es trobava catalogada com de 1928. No obstant això, de nou el darrer dígit de la data és poc clar i, pel seu contingut, ens hem decantat per datar-la al 1926.

17. Si bé en la primera d'aquestes cartes, del dia 1 de març, es fa referència a unes altres enviades per Ximénez el 10 i el 12 de febrer, aquestes no s'han conservat. La resta de cartes porten data del 5, el 10 (en aquesta s'excusà també per no haver-li enviat encara els primers capítols de les seves memòries), el 12, el 15 i el 19 de març.

d'aquests dos viatges, la seva relació havia estat intermitent. Ximénez tenia una particularíssima forma de vida, errant i quixotesca, com bé mostra el fet que renunciés a la pensió oferta pel propi Cambó. Tanmateix, és ben possible que aquests dos viatges reactivessin en ell el seu interès per la història i l'arqueologia, que semblava haver quedat soterrat des de principis del segle xx. Durant els següents anys Sadurní Ximénez emprengué ambiciosos projectes i es mogué per arreu d'Europa (Mendoza, en premsa), per acabar morint a París el gener de 1933 (sobre la data exacta de la seva mort, vegeu Mendoza, 2021: 264 n. 5). Tot i que amb més d'un any de retard, Francesc Cambó li reté homenatge amb una conferència centrada en la seva figura el març de 1934 (*La Vanguardia* 25/03/1934: 9; *La Veu de Catalunya* 25/03/1934: 9; *Diario de Barcelona* 27/03/1934: 18; *La Humanitat* 31/03/1934: 3; també aparegué una crònica satírica a *El Be Negre* 28/03/1934: 1). En ella, el prohoms de la Lliga mostrà clarament la seva estima pel peculiar Ximénez, si bé no acceptà a ulls clucs totes les llegendàries anècdotes que explicava (o s'explicaven sobre) el nostre home i no s'estalvià algun comentari mordaç. Tot i això, Cambó recordava amb estima el nostre home, com bé mostra el qualificatiu de «simpatiquíssim» que llegim en una carta escrita per Cambó tretze anys després de la mort de Ximénez (Vidal, 2021: 115-117, carta 55). En cap moment, doncs, sembla que es produís un trencament agre entre tots dos que pogués suposar una explicació alternativa per a la renúncia a l'assignació. Simplement, Sadurní Ximénez se sentia massa lligat i obligat a causa d'aquesta, per la qual cosa preferí deixar de percebre-la, per poder tornar a tenir una llibertat d'acció completa. La seva relació personal, doncs, va ser probablement sincera i de respecte mutu, però, en cap cas, sembla que es pugui parlar d'una amistat íntima.

Els escrits de Ximénez relatius a aquests dos viatges (*L'Asie Mineure en ruines* i l'article per a l'*Almanac*) aporten una nova dimensió als viatges de Cambó pel Mediterrani oriental. Les vívides i sentides descripcions de Sadurní Ximénez contrasten clarament amb la sòbria i poc detallista prosa del polític de Verges a *Visions d'Orient* o a les seves *Memòries*. Certament, Cambó es mostrà molt interessat en els aspectes geopolítics i, molt probablement, això fou el que determinà l'elecció de l'Egeu com el destí per al seu creuer anual el 1923. De la mateixa manera, les seves profundes creences religioses expliquen el seu pelegrinatge per Terra Santa. No obstant això, no cal pensar que el prohoms es desentengués completament de l'aspecte cultural. Els recorreguts d'ambdós viatges revelen una minuciositat que feu que no deixessin de banda cap monument d'interès. La mateixa tria de Ximénez com a guia per al primer resulta molt il·lustrativa, admetent que necessitava «un arqueòleg o un mig arqueòleg», a banda d'un intèrpret (Cambó, 1981: 513). La influència mútua en els subsegüents projectes respectius és altament probable, donat que ambdós s'embarcaren, cadascú per la seva banda i en dates simultànies, en el projecte d'establir un institut arqueològic a Atenes (Mendoza, en premsa).. Per tant, els creuers amb el *Catalonia* foren alguna cosa més que viatges de plaer, ja que seguiren una exhaustiva agenda cultural i podrien haver tingut una importància cabdal en els estudis clàssics al nostre país si els plans subseqüents haguessin arribat a bon port.

Agraïments

El present article és part del projecte HAR2017-82593-P (*El origen de la Orientalística Antigua en España*). Agraïeix al seu IP, Jordi Vidal (UAB), la seva inestimable ajuda i els seus comentaris durant l'elaboració d'aquest treball.

Bibliografía

- APPLEBAUM, S. i SEGAL, A., 1993, Gerasa, a E. STERN, A. LEWINSON-GILBOA i J. AVIRAM (eds.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land. Volume 2*, Israel Exploration Society & Carta, Jerusalem, 470-479.
- BURDAJEWICZ, M. i SEGAL, A., 1993, Rabbath-Ammon, a E. STERN, A. LEWINSON-GILBOA i J. AVIRAM (eds.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land. Volume 4*, Israel Exploration Society & Carta, Jerusalem, 1243-1252.
- CAMBÓ, F., 1981, *Memòries (1876-1936)*, Alpha, Barcelona.
- CAMBÓ, F., 1984, *Llibres*, Vol. 4, Alpha, Barcelona.
- DOMÈNECH, J. de D., 1997, Els viatges de Francesc Cambó, *Revista de Catalunya* 117, Barcelona, 13-18.
- GIMÉNEZ, S., 1878, Noticias de Bulgaria y de otras regiones de Oriente, *Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid* Año III Tomo V n.º 10, 251-264.
- GIMÉNEZ, S., 1884, Las ruinas de Volúbilis en Marruecos, *Boletín de la Real Academia de la Historia* 4, 349-353.
- HERNÁNDEZ MORA, J., 1950, De la vida del sabio aventurero mahonés Saturnino Ximénez, *Revista de Menorca* 37, 85-110.
- MENDOZA, M., 2021, Los trabajos histórico-arqueológicos de Saturnino Ximénez durante el período 1877-1899, *Aula Orientalis* 39, 263-292.
- MENDOZA, M., en premsa, Sadurní Ximénez (1926-1933): Les ambicions arqueològiques d'un aventurer oblidat, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 32.
- PABÓN, J., 1952, *Cambó, 1876-1918*, Alpha, Barcelona.
- PASTOR PETIT, D., 1988, *Espies catalans*, Pòrtic, Barcelona.
- PLA, J., 1969, *Homenots. Primera sèrie*, Destino, Barcelona.
- STONEMAN, R., 1992, *Palmyra and its empire: Zenobia's revolt against Rome*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- VÁZQUEZ MÍNGUEZ, E., 2014, Viaje a Grecia y las ruinas del Asia Menor (1923). El testimonio de Saturnino Ximénez y Enrich, a P. BÁDENAS DE LA PEÑA, P. CABRERA BONET, M. MORENO CONDE, A. RUIZ RODRÍGUEZ, C. SÁNCHEZ FERNÁNDEZ i T. TORTOSA ROCAMORA (eds.), *Homenaje a Ricardo Olmos. Per speculum in aenigmate. Miradas sobre la Antigüedad*, Asociación Cultural Hispano-Helénica, Madrid, 612-620.
- VIDAL, J., 2016, La escuela de arqueología del Mediterráneo Oriental que no pudo ser. Aproximación a la figura de Josep Gibert i Buch, *Archivo Español de Arqueología* 89, 181-191.
- VIDAL, J., 2021, *Lletres bíbliques. La correspondència entre Francesc Cambó i Bonaventura Ubach (1925-1947)*, Edicions Universitat de Barcelona, Barcelona.
- XIMÉNEZ, S., 1925, *L'Asie Mineure en ruines*, Plon, Paris.
- XIMÉNEZ, S., 1926, *Asia Minor in ruins* (trad. A. Chambers), Hutchinson & Co., Londres.

Arxius i repositoris digitals

Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)
(https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/inicio/inicio.do)

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica (BVPH)
(<https://prensahistorica.mcu.es/es/inicio/inicio.do>)

Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España (<http://www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/>)

Hemeroteca *La Vanguardia* (<https://www.lavanguardia.com/hemeroteca>)